

Nina Grøftehaug og Viggo Sørensen:

Pernentle, perneffen el. pimrinimsk?

Det kan vi ikke! – Så må vi låne!

Gennem de sidste 300 år har velmenende sprogensere anråbt regering eller offentlighed om at bevare modersmålet rent og afvise udenlandsk smitte. Men lange partier af sproghistorien handler just om, hvordan fremmede ord og vendinger er føjet ind over landets grænser – i takt med de kraftige kulturelle påvirkninger, Danmark er blevet udsat for: i 1300-1500-tallet fra Nordtyskland, i 1600-1700-tallet fra Frankrig (normalt stadig via Nordtyskland), i 1800-1900-tallet fra den angelsaksiske verden (England og USA). Og alligevel føles og fungerer det danske sprog så dansk som nogensinde. Blot har det – tværtimod alle advarsler – vundet ved podningerne udefra, både i kapacitet og i nuancerigdom.

Det er ikke så overraskende en pointe, som man kunne tro. For nok vælter sproglige lån ind i sande modebølger. Men – for det første – udløses sådanne bølger bl.a. af reelle udtryksmangler, der har vokset sig følelige i den hidtidige sprogtilstand. Sådan er det i dag, hvor engelske gloser letter vor samtale om teknologi og fritidsinteresser. Og sådan var det i senmiddelalderen, hvor nedertyske ord med forstavelser og endelser som i *betale* og *borgerskab* berigede dansken med abstrakte begreber, der rakte ud over behovet i tidligere tiders decentrale landbrugssamfund.

For det andet, er det en forholdsvis ringe procentdel af det indskillede sprogstof, der viser sig virkelig brugbart, og som beholdes, når modeeffekten fortager sig. Sådanne indlån gror til gengæld sammen med sprogets ældre materiale: De falder indholdsmæssigt på plads som nuancer af eksisterende begreber, og de tilpasses de almindelige danske normer for udtale og bøjning. Hvem ville i dag gætte på, at *betale* var et låneord? Selv franske låneord med hovedtryk på ordets

slutning tillempes dansk form: *politiet* med stød og bekendthedsendelse, *ambassade* med blødt d og udtalt e.

Hvad så på jysk?

Nu vil de fleste læsere nok – måske efter lidt overvindelse – kunne acceptere ovenstående opfattelse, når det gælder rigsmålets udvikling. Men hvad med dialekterne? De opfattes i almindelighed som sprogtilstande, der har holdt sig næsten uforandrede over lange tidsrum, bl.a. fordi de afspejlede vaner og bevidsthed hos en bondestand, der var undertrykt og forsløvet helt frem til bondereformerne i 1700-tallets slutning. I dette billede af dialekterne er der ikke megen plads for indlån af fremmed sprogstof.

Men slå f.eks. op i H.F. Feilberg: *Ordbog over jyske almuesmål* – og se, hvor jysk vrimler med låneord, som kun i begrænset omfang også kendes i rigsmålet og kunne være lånt herfra. Bare i starten af bind I forekommer f.eks. følgende klart tyske indlån: *affento* (= af og til), *andagt* (= opmærksomhed), *angenem* (= dygtig, fingerfærdig), *ausbundt* (= vild krabat)¹ – og f.eks. følgende franske: *affensere* (= have fremgang i arbejdet, < *avancer*), *alat* (rask, villig, < *alerte*), *apros* (= arbejde, virksomhed, < *approche* = fremrykning mv.), *asart* (risiko, fare, < *hasard*).

Ligesom moderne historikere nu sætter spørgsmålstegn ved den unuancerede opfattelse af bøndernes stilling og fremdrager eksempler på udadvendthed og foretagsomhed selv under vanskelige vilkår², sådan bør nok også dialektforskere og andre gøre op med fordommen om vore dialekters uforanderlighed. Ældre tiders bønder har tværtimod ivrigt smagt på de nye gløser og vendinger, som sivede ud fra herresæderne, eller som handelsfolk, fremmede tropper og andre gennemrejsende bragte med sig. Og de har vidst at bruge det tilbudte sprogstof med fantasi – og ofte en god portion humor.

De følgende sider giver et enkelt eksempel herpå – nemlig de indlån, hvormed man i forskellige jyske dialekter har opnået udtryksmæssig dækning for begrebet “pertentlig, (over)omhyggelig, pillen etc.” (mht. vedkommendes udseende, påklædning, arbejdsindsats mv.). Materialet er dels ældre optegnelser ved filologer og lægfolk, indsamlet fra trykte såvel som utrykte kilder til Jysk Ordbogs samlinger, dels besvarelser af Jysk Ordbogs spørgeliste CX, udsendt til ordbogens meddelere i 1984.

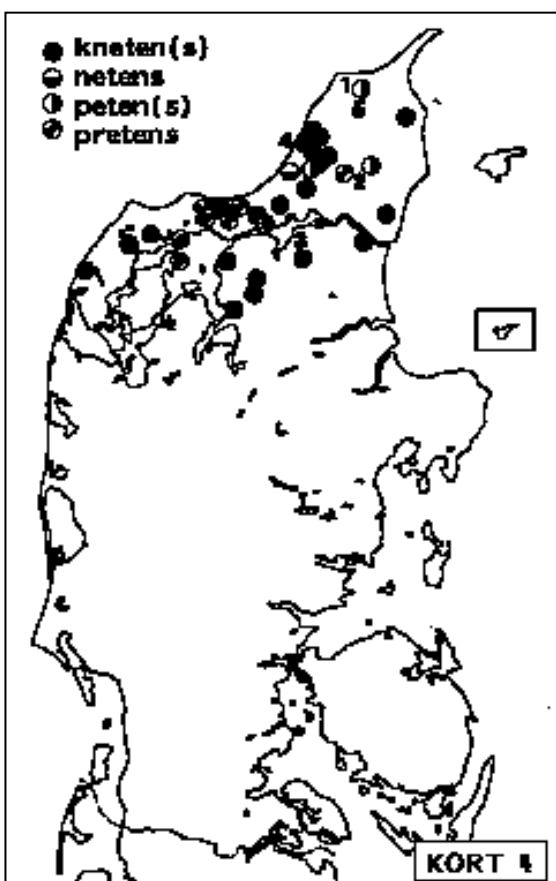
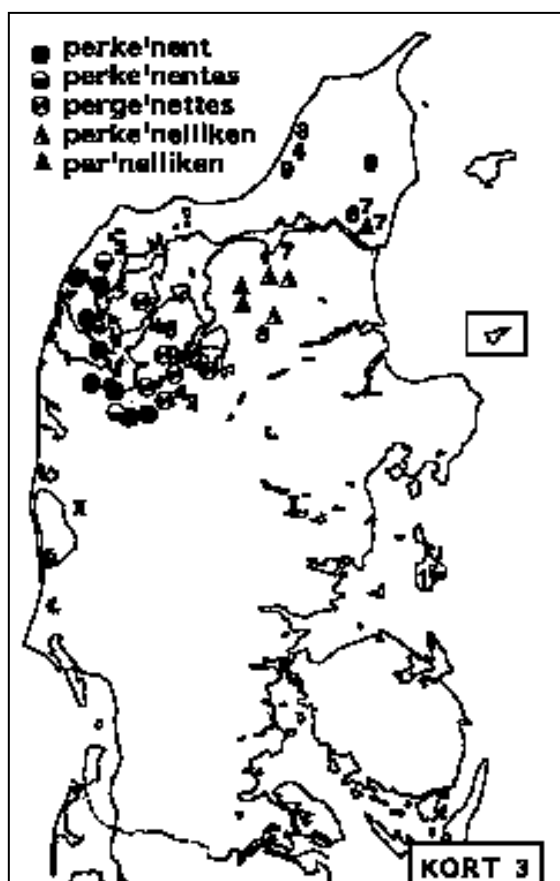
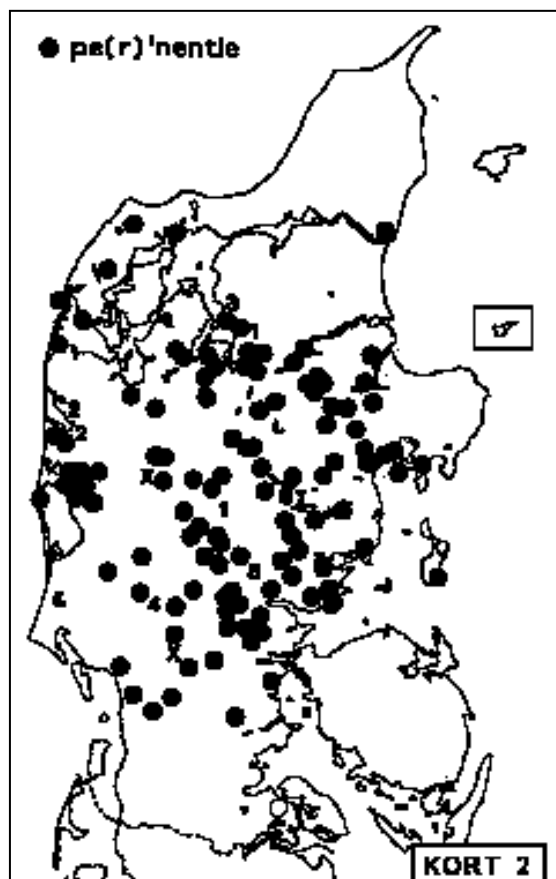
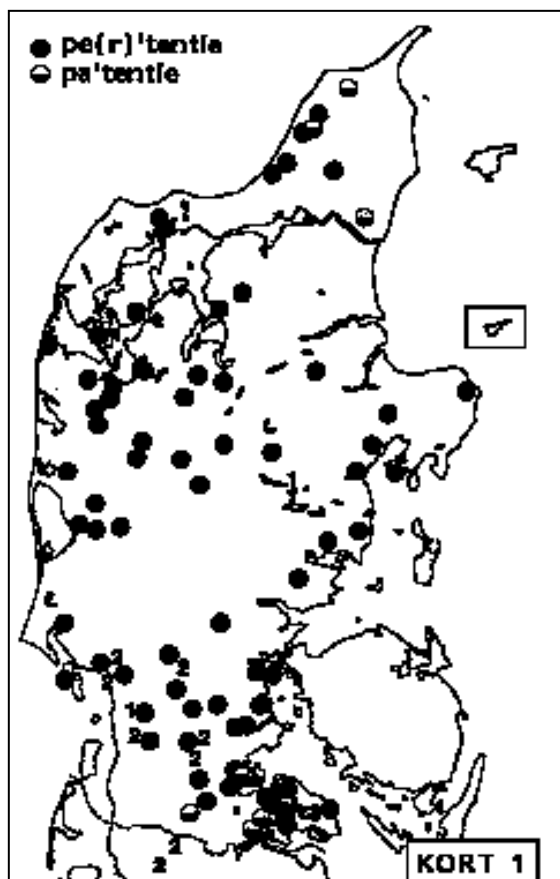
For at artiklen kunne få lidt af et landsperspektiv er Ømålsordbogen (ved Københavns universitet) blevet kontaktet, og Karen Margrethe Pedersen fortjener megen tak for redigering og fremsendelse af et betydeligt antal ømåls-gloser med betydningen “pertentlig etc.”.

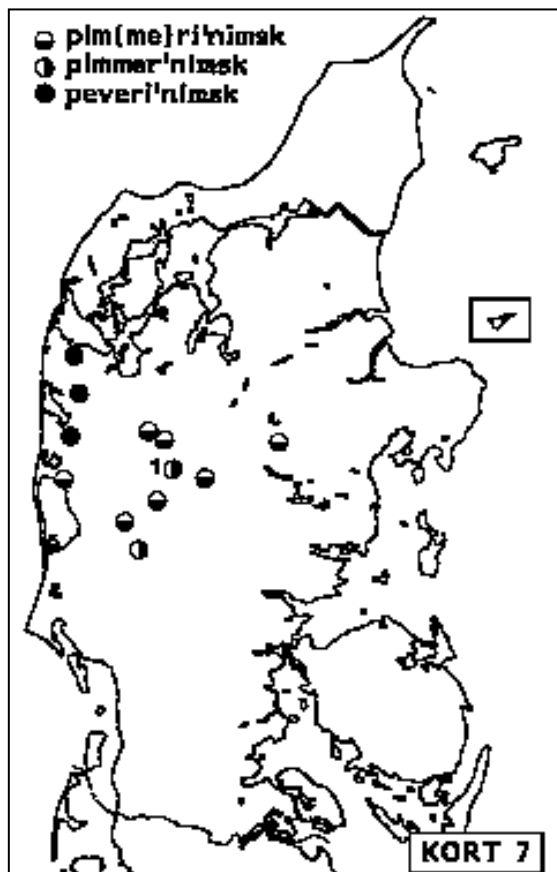
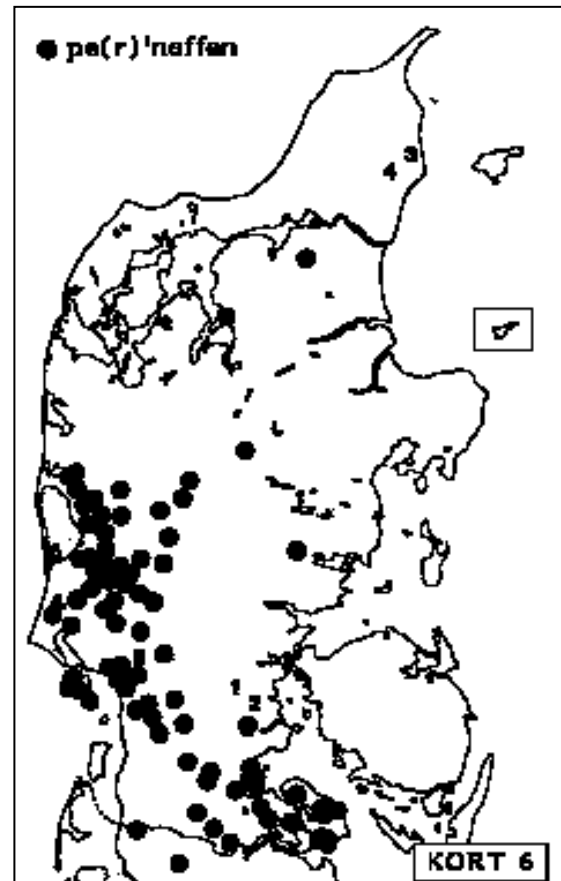
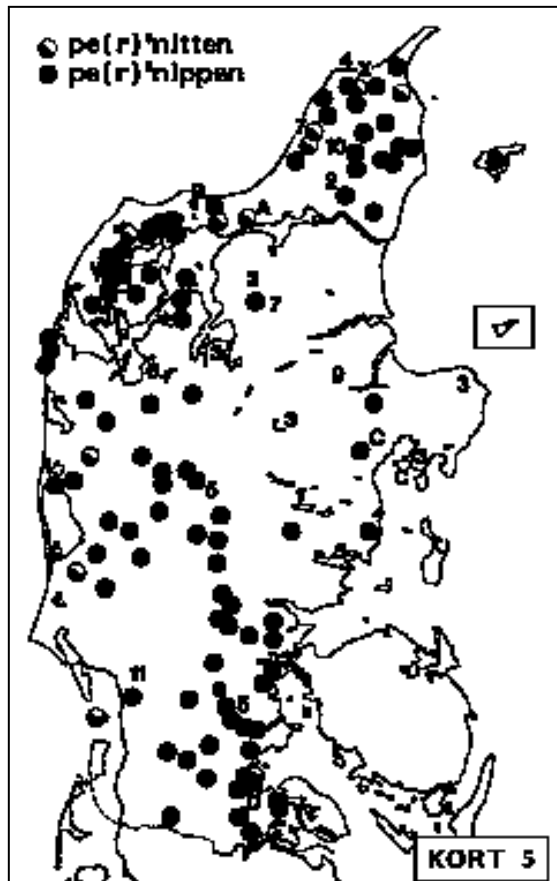
Et væld af former, groft sorteret.

Det spørgsmål, ordbogens meddelere fik forelagt på spørgeliste CX, var i flere henseender ledende. De blev spurgt, om de kendte en opregnet række “udtaleformer, der vist alle går tilbage til ordet *pertentlig*”. Opmærksomheden blev herved i uheldig grad henledt på netop denne rigsmåls-glose, og de anførte “udtaleformer” blev alle præsenteret som dialektale omformninger heraf. Udtaleforslagene var i øvrigt – i forenklet lydskrift ³: *pro'sæntle*, *per'næntle*, *perke'nænt*, *perke'ænt*, *perge'netes*, *pemri'nimsk*, *pi'næffen*, *pe'neppen*, *pepper'nænt(le)*, *pæste'neggen*, *fiste'neggen*, *fi'nutle*, *finutten* – alt sammen former, Feilberg havde optegnet i sin ordbog, og alt sammen former med hovedtryk på en stavelse inde i ordet. De pågældende forslag må antages lettere at være blevet accepteret som svar end eventuelle spontant huskede gloser og afvigende udtalemuligheder. De her berørte usikkerhedsfaktorer må naturligvis tages i betragtning, når det indkomne materiale skal vurderes.

Men lad os lige i første omgang grovsortere materialet, samtidig med at der inddrages relevante (normalt ældre) oplysninger om ordformerne fra Jysk Ordbogs samlinger. Ud af ca. 370 spørgelistebesvarelser var ca. 60 blanke mht. spørgsmålet om *pertentlig* etc. De næste ca. 15 bragte enten enkeltstående former med mere eller mindre den søgte betydning (såsom *pøgen*, *påret*, *effen*, *nipper* etc.), eller de pegede på de anførte forslag *finutlig* el. *finutten*, men i reglen med den berigtigelse, at de pågældende former betød “håndsnild” og lign. Tilbage står da knap 300 besvarelser, ofte med to og undertiden med tre former i hver. Det giver stadig et væld af forskellige ordformer, som forøges yderligere af arkivstoffet fra Jysk Ordbog; men dette samlede materiale kan ved nærmere betragtning fordeles på et mindre antal hovedtyper, som det fremgår af kortene 1-7 nedenfor.

Rækkefølgen 1-7 kan samtidig læses som en disposition for den efterfølgende gennemgang af materialet, hvor vi håber at kunne give tilfredsstillende forklaring på formernes oprindelse og udvikling.

Kort 1
1 pe'dentla
2 pro'gentle
3 pa'tent

2 knøk(r)ens
3 knesen
4 petrens
5 pekens

Kort 2
1 per'nental,
-tle
2 per'nent
3 per'ment
4 per'mentle
5 per'ninkle
6 penfa'nittle
X pepper'nent-
(le)

Kort 5
1 nitten
2 per'nitters
3 per'nitle
4 per'nittel
5 per'nikkel
6 per'nikle
7 par'nippens
8 nippen
9 ka'nippen
10 nippelt

Kort 3
1 perke'ment
2 pegri, pegi-,
pari'nettes
3 pikke'netens
4 perga-,
pikke'net
5 pikka'nalisk
6 piste'nelliken
7 nellikens
8 per'nellen
9 fista'neggan,
-negens
X peveri'nantes

11 per'neppen
A pro'noddan
B pro'nudlen
C pro'numman
D par'notten
X pepper'nitle

Kort 6
1 pe'nevven
2 per'niflat
3 per'nøffen
4 fi'neffen
5 pe'neppen

Kort 4
1 knetren(s)

Kort 7
1 petter'nimsk

Pertentlig mv.

Som det ses af kort 1, er det kun få nørrejyske kilder, der opgiver formen *pe(r)'tentle*; rigsmålglosen i spørgsmålet har formentlig ansvaret for disse spredte oplysninger. Anderledes tæt er *pe(r)'tentle* afhjemlet fra Sønderjylland – navnlig mod sydøst, hvor ordet også optræder i sideformen *pa'tentle*. Formernes dialektstatus hernede støttes af, at Ømålsordbogen kender netop de samme fra de nærtliggende fynske og lolland-falsterske dialekter. (De tre optegnelser med *pa-* fra Vendsyssel afspejler blot en stedlig udtalevariant af tryksvagt *per-*.)

Betydningen er overalt rigsmålets, bortset fra at 3 sønderjyske meddeles *pa'tentle* ledsages af betyningsangivelser som “overforsigtig” og “opfindsom”. Sådanne betydninger synes – ligesom selve udtalen med *pa-* – at være indkommet fra slesvig-holstensk. Og da der hernede også kendes former uden afledningsendelsen *-lich*, kan den enlige alsiske opgivelse *pa'tænt* måske have sin rimlighed.⁴

Det kunne jo være fristende at forklare de sønderjyske former med *pe(r)-* som et indlån fra rigsmålet. Men *pertentlig* er første gang registreret i klar rigsmålssammenhæng i 1829 (og tilsvarende sent i svensk og norsk rigsmål). Ordet karakteriseres da som et “undertiden i daglig tale forekommende ord”, og før den tid er det kun overleveret i ganske få folkelige sammenhænge – tidligst hos poeten Søren Terkelsen i 1656.⁵

Nu ved man, at Søren Terkelsen færdedes i og flittigt lånte stof fra hamburgske kunstnerkredse. Det vides også, at hamburgererne – i hvert fald i 1743 – kunne bruge ordet *be'tiintelt* (en naturaliseret form af *per-tintlich*) i betydningen “affekteret, sippet”. Så der er efterhånden en del, der taler for, at også formen *pe(r)'tentle* mv. stammer fra plattysk, og at den har slået rod i syddanske dialekter et godt stykke tid før den bredte sig videre, bl.a. til dansk rigsmål.⁶ At nedertysk så igen har indlånt ordet *pertentlig* andetsteds fra, skal vi vende tilbage til.

Den svækkelse og hjemliggørelse af ordets første stavelse, som ses i Hamburgformen ovf., finder man måske også rester af i en enkeltstående optegnelse *be'tentlig* fra Nordvestsjælland.

Men ellers synes de formelle ændringer, ordet er blevet udsat for på nordisk grund, mest at skyldes sammenblandinger med andre lydligt

eller rytmisk beslægtede ord, som bedre fremdrager en bestemt betydningskomponent. På jysk foreligger et par optegnelser af *pe'dentle* (vistnok tilnærmet rigsmålsordet *pedant*) samt den i sønderjysk ret veletablerede form *pro'centle* (tilnærmet *pro'cent*, skønt kun en enkelt kilde særlig fremhæver betydningsnuancen “nøjeregnende, smålig”).⁷

Pernentlig mv.

Hvis man trækker en linie Hobro-Skive-Holstebro, en anden Ribe-Kolding, og med en tredje (lodret) linie skærer Djursland fra, så fremkommer der mellem de tre linier et midtjysk område, hvor *pe(r)'nentle* (i sydøst også *-nintle*) er normalglossen for “pertentlig etc.” (jf. kort 2).

Ordet har – ligesom rigsmålets *pertentlig* – en bibetydning af, at al den investerede omhu og orden næsten er for meget af det gode. Den pertentlige er “for nøjeregnende i alle måder”, og “det tog sin tid” for vedkommende at blive færdig, som et par af kilderne udtrykker det. Men hvor betydningsangivelserne bliver så afvigende som “forfængelig”, “varsom” hhv. “kræsen”, er der tale om betydningsmæssig afsporing, som den ofte ses i randområderne af et ords udbredelsesområde. Eksempler på en tilsvarende lydlig afsporing har vi formentlig i de fåtallige opgivelser *per'nentel*, *per'ment(le)* og *pi'ninkle*. Det enkeltstående *penfe'nintle* fra Ry skyldes nok sammenblanding (via *penfe'nuttele*) med det tidligere nævnte *fi'nutle* (= håndsnild), og tilsvarende skal formerne *per'nent* (uden for det egentlige udbredelsesområde) vel ses i sammenhæng med den stedlige form *perke'nent* (hvorom siden).⁸ (Omdannelserne med forleddet *pepper-* vil blive behandlet i en senere sammenhæng).

Pe(r)'nentle er en rent jysk dannelse uden modsvarigheder andetsteds. Vi kan i kilderne kun følge ordet tilbage til ca. 1875, så der er rigelig tid til rådighed, hvis man ønsker at koble til ovennævnte indlån af *pertentlig* og postulere en efterfølgende midtjysk udvikling af dette ord. På den anden side er ændringen *-tent-* > *-nent-* ret overraskende, hvis den skal forstås som en regulær, massivt virkende dialektal udvikling (og ikke kun en sporadisk afsporing el.lign.). Der kan da også tænkes en anden – og mere spændende – forklaring på opkomsten af *pe(r)'nentle*.

Perkenentes mv.

Oppe i Sydthy og den tilgrænsende egn syd for Limfjorden bruges nemlig dialektordet *perke-*, *perga-* el. *pergi'nent(es)* i betydningen “pertentlig etc.”, og i naboområdet østfor (Salling, Mors og det nordlige Fjends herred) anvendes sideformen *perge-*, *perga-* el. *pergi'nettes*; jf. kort 3. Inden for dialektlitteraturen er ordet flittigt anvendt af Vilbert Møller, både i den her velkendte betydning og i den videre betydning “snerpet”; Aakjær er derimod født i kanten af ordets udbredelsesområde og bruger det kun en enkelt gang - let forvansket.⁹

Perke'nent(es) mv. kan kun med vanskelighed tænkes udviklet af *per'nentle*, og slet ikke af *per'tentle*. Både rytmiske og lydlige forhold taler for, at ordet er indlånt fra fransk, og da er den mest oplagte kandidat som forbillede ordet *pertinent*. Dette ord betyder ganske vist på fransk “passende, tilbørlig mv.”, men de nordiske rigsmålsordbøger er i forvejen enige om at aflede *pertentlig* herfra – via hollandsk og platysk, og undervejs med en betydelig omvægtning af betydningskomponenterne.¹⁰ Hvorfor da ikke antage, at synonymet *perke'nent(es)* mv. også har denne oprindelse, omend indlånsprocessen har været en anden – mere direkte og tidligere.

Perke'nent(es) afspejler jo meget bedre den franske lydform, end *pe(r)'tentle* gør det: stavelsestallet og trykfordelingen er bibeholdt (bortset fra den eventuelle tilføjelse af en velkendt adverbial afledningsendelse *-s*). Ændringer i tryksvag stavelse af typen *-ti* > *-ke*, som kendes fra andre indlån i jysk, slører kun i ringe grad forbilledet. Først de såkaldte lydassimilationer længere østpå (*-nentes* > *-nettes*, og sporadisk *perke-* > *pekke-*) fjerner i betragtelig grad ordets jyske lydbillede fra det franske.¹¹

Meget taler også for, at *perke'nent(es)* er indlånt før *pe(r)'tentle* – og før opkomsten af det midtjyske *pe(r)'nentle*. For det første er det (i formen *perge'nettes*) afhjemlet mere end et halvt århundrede før *pe(r)'nentle*, nemlig fra 1820. For det andet er dets udbredelsesområde opsplittet af mellemliggende *pe(r)'nentle*-områder: som kort 3 viser, har nemlig også Samsø-dialekten *perke'nent*. Der er en lang tradition blandt dialektforskere for at tolke en sådan geografisk fordeling derhen, at *perke'nent(es)*-områderne er rester af et tidligere større udbredelsesområde, som så *pe(r)'nentle* efterhånden har bredt sig ind over.¹²

Ser man først sagen i denne sammenhæng, vil det også være rimeligt at inddrage formerne *per(ke)'nelliken* mv. fra Himmerland. Trods det hyppige bortfald af andenstavelsen (el. assimilation *perke-* > *pekke-*) kan der ikke herske tvivl om, at vi med dette ord står over for en omdannelse af *perke'nent*, rimeligvis ved sammenblanding med en afledning til verbet *nellike* (= pille, nippe etc.). Derimod synes den almindeligste sjællandske og lolland-falsterske gløse for “pertentlig mv.”, nemlig *prikke(l)'vert*, på trods af en vis lydlig lighed med *perke'nent(es)* at have en helt anden oprindelse (knyttet til verbet *prikke* el. *pregle*); det samme gælder naturligvis to alsiske optegnelser *prikke'fire*.¹³

Der tegner sig efterhånden billedet af et relativt tidligt indlånt *perke'nent(es)* i jysk. Hvornår indlånet er sket og ad hvilke kanaler, kan man ikke vide, og det indlånte ords geografiske udbredelse i datiden er også uvis. Dog må ordet have sat sig fast ikke blot i det nuværende restområde i Nord- (og Øst)jylland, men også i en betragtelig del af det nuværende område med *pe(r)'nentle*. Formen *pe(r)'nentle* lader sig vel allerbedst forklare som en blandform mellem et ældre *perke'nent(es)* og et sydfra (vel tidligt i 1700-tallet) fremtrængende *pe(r)-* el. *pa'tentle*.

I det hele taget synes *perke'nent(es)* at have været en ustabil form, for ud over de allerede nævnte omdannelser med en vis geografisk udbredelse (> *pekke-*, *-nettes*, *-nelliken(s)*) viser kort 3 en række enkeltstående eller mere lokale omdannelser. *Peveri'nentes* vil først blive behandlet i en senere sammenhæng. Men klart individuelle afsporinger i randen af *perke'nent(es)* og *-nettes*-områderne er – foruden Aakjærformen i note 9 – følgende former: *pekki'nesses*, *pirke'ment*, *pikke'nælisk*, hhv. *per'nellen*. En af Jysk ordbogs optegnere har sågar fra Vroue opgivet tre parallelle afsporinger: *pegri-*, *pegi-* og *peri'nettes* (den første med velkendt lydrokering < *pergi-*, de øvrige med lydsvind i de tryklette førstestavelser)

Størst betydning for den videre fremstilling har dog de afsporinger og blandformer, man finder nord for det hidtil betragtede udbredelsesområde – dvs. i de nordenfjordske egne fra Vendsyssel til Nordthy. Fra to vidt adskilte, men lige fremragende kilder ender vi formen *pikke'netens* (med stød i tredje stavelse), og den flittige dialektforfatter Jens Thise skriver et sted om en karl, at “haj faaretter hans Arbejt nok

saa *pærganet*". Lige så oplagt som disse former må være lette omdannelser af *perke'nentes*, betegner vel den sydvendssyselske optegnelse *piste'nelliken* og de tre optegnelser *nellikens* fra begge bredder af den østlige Limfjord omformning hhv. forkortelse af *perke'nelliken*. Om *fiste'neggen* og *fiste'negens* (almindelige Vendssysel-betegnelser for "pertentlig etc.") også bør inddrages direkte i denne sammenhæng, er straks mere tvivlsomt.¹⁴

Selv uden dette foreligger der rigeligt med fingerpeg om, at de nordenfjordske områder har stiftet bekendtskab med det indlånte *perke'nent(es)*. Og det afgørende bevis falder, når man går på jagt efter flere afkortede former af typen *nellikens*.

Knetens mv.

Som det fremgår af kort 4, gives der mange eksempler på, at ordet *kneten(s)* og lignende ord bruges i betydningen "pertentlig etc." - ikke blot nord for Limfjorden, men helt ned i Nord- og Vesthimmerland. Arne Espegaard betænker sig ikke på i Vendssyselsk Ordbog at kalde *knetens* en forkortelse af den ovenfor omtalte form *pikke'netens*, og denne tolkning turde være endnu sikrere for sideformen *netens*. Men også *preten(s)* og *peten(s)* må formodes at være sådanne forkortelsesprodukter.

Det er ord som "knøv", "net", "pæn", der går igen i de tidlige kilders betydningsangivelser for *knetens* - fra begyndelsen af 1800-tallet. Også op mod vor egen tid finder man disse betydningsselementer fremhævet i en fyldig optegnelse fra Nordthy: "*kne'tens* = nydelig, lille, fintbygget og smukt formet, om piger og om ting, fx. sølvtøj, vaser". Men også betydningsnuancer som "fornem", "pyntet" og "pillen" forekommer i materialet. Tilfældigt eller ikke, optræder dog forklaringer som "proper, pillen" oftere i forbindelse med *preten(s)*- og *peten(s)*-formerne.¹⁵

At de enkeltstående former på kort 4 synes *knesen* og *pekens* (samt førstestavelen i *knek(r)ens*) at være simple afsporinger i randen af kortformernes (nuværende) udbredelsesområde. Derimod kunne den fælles omformning af andenstavelsen i *knetrens*, *knekrens* og *petrens* tyde på en sammenblanding med en anden gløse; men hvilken?¹⁶

Antagelsen af, at *kneten(s)* mv. blot er afkortede *perke'nent(es)*-former, bringer hele Nordjylland på en fællesnævner i forbindelse med indlånet af fransk *pertinent*. Det er nu blevet meget vanskeligt at und-

gå hypotesen om de to indlån af ordet: et tidligt ret direkte indlån, som resulterer i de dialektale betegnelser på kort 3-4; og et senere indlån ad nordtyske omveje, der ved fortrængning af eller sammenblanding med de ældre former bærer ansvaret for de dialektale betegnelser på kort 1-2. Men yderligere to (og måske endda tre) indlån er indblandet i sagen.

Pernippen mv.

Betragt nu kort 5. Et mindre antal kilder, hovedsagelig i Vendsyssel og Hanherred, meddeler glosen *pe(r)'nitten* i betydningen “pertentlig etc.”. Den sporadiske forekomst tyder på, at ordet blot gæsteoptræder i dialekterne, som efterligning af det enslydende rigsmålsord og måske støttet til rigsmålglosen *pernittengryn* (som nogle meddelere faktisk opgiver som svar på spørgeliste CX).

I samme retning taler det store arsenal af omdannede *pe(r)'nitten*-former – og ikke bare fra det nordligste Jylland, men også fra Østjylland (hvorimod Vest- og Sønderjylland er mere sparsomt repræsenteret). *Pepper'netle* vender vi tilbage til; og *nitten* er enten en kortform eller (allersnarest) en fejlskrivning. *Per'nittel* og *per'nitters* synes spontane vendsysselske afsporinger; hvad angår *per'nikkel* og *per'nikle*, kan man have en vag formodning om indvirkning fra andre ord; men først de 5 østjyske optegnelser *pe(r)'nit(te)le* viser en klar sammenblanding, nemlig med den i nærliggende områder brugte gløse *pe(r)'nentle*. De nordenfjordske former *pro'nodden* og *pro'nudlen* kunne tænkes opstået ved påvirkning fra *noden* (= vanskelig, kræsen) el.lign., de to østjyske *pro'nummen* ved påvirkning fra *for'nummen* (= betaget, forfærdet); i alle tilfælde synes *per-* omtolket til den fremmede forstavelse *pro-*. Åbenrå-optegnelsen *per'notten* er indtil videre en helt uforklarlig afsporing.

Heller ikke i Ømålsordbogen regnes *pernitten* for en dialektgløse. Det gør derimod formen *pernippen* (el. *-nippet*), som er afhjemlet især fra Fyn. Som det ses af kort 5, er det samme *pe(r)'nippen* almindeligt brugt i nord-, vest- og sønderjyske dialekter – og formen udviser samme brede vifte af betydninger, som vi fx. så ved *pe(r)'nentle*: “(overdreven) omhyggelig”, “sirlig med udseende, påklædning el. arbejde”, men også “nøjeregnende i pengesager”, “lidt fin på den”, “vanskelig at omgås” etc.

Egentlig afsporing at betydningen forekommer kun i følgende optegnelse fra Brande: “det kunne godt være en lidt peneppen (= deli-

kat) hverv sådan at skulle klassificere gæsterne” (nemlig som skafferen skulle ved et bryllupsgilde). Og heller ikke lydligt møder man de store omformninger af ordet: i to tilfælde fra Nordjylland er ordet forsynet med den -s-af ledning, vi mødte i de lokale gloser *pikke'netens*, *nellikens*, *knetens* osv.; forkortelsestendensen i samme egn synes medansvarlig for formen *nippelt* (med intetkøns-t?), og en lignende udvikling finder man i den sønderjyske optegnelse *nippen*. Formen *per'nippen* og den ældste optegnelse i hele *pe(r)'nippen*-materialet, nemlig *ka'nippen* fra 1814, skyldes formentlig tillempninger efter andre dialektale ord, som vi blot ikke uden videre kan identificere.

Ingen af de hidtil nævnte former giver afgørende fingerpeg om, hvor glosen *pe(r)'nippen* stammer fra. Rigsmålets *pernitten* ligger næppe bag – alene af tidsmæssige grunde: det dukker først op i ordbogssammenhæng i 1936 og kan af citaterne her kun spores tilbage til århundredskiftet, oven i købet til Jakob Knudsens jyskfarvede prosa; i jyske kilder har Feilberg allerede et par årtier før fået *pe(r)'nippen* sikkert afhjemlet. Det forholder sig snarest sådan, at *pe(r)nitten* er en ret sen omdannelse af *pe(r)'nippen* under indtryk af den fra ca. 1700 kendte betegnelse *Pe(de)r Nittengryn* (= gnier).¹⁷

Så er der straks mere hjælp at hente i Ømålsordbogens hovedform fra de sydfynske øer: *per'nippel* (el. *per'niplet*). Det minder jo umiddelbart om det franske ord *pénible*, der ganske vist i fransk (og ved rigsmålsindlån til Norden) betyder “pinagtig, pinlig”, men som i moderne tysk netop har antaget betydningen “pinligt nøjagtig, meget omhyggelig”. Det er kun sparsomme tegn, vi har kunnet finde på ordets indlån til og betydningsændringer i nordtysk, selv om dette sprog formentlig har haft samme transitfunktion som i tilfældet *per-tentlig*.¹⁸

Ændringen af ordets slutning -el > -en el. -et er åbenbart først sket på dansk grund og skyldes vel den tiltrækningskraft, som velkendte bøjnings- og afledningsendelser af sidstnævnte art altid vil udøve på sprogbrugeren. For lydformen af den trykstærke stavelse -nip- kan det antages, at den hjemlige glose *nipper* (fin, pyntelig) har været af afgørende betydning. Dels fordi *nipper* hører hjemme i stort set de samme egne, hvor *pe(r)'nippen* er stærkest repræsenteret; dels fordi et fransk *pénible* i nedertysk og dansk snarere burde have udviklet v- el. f-lyd end -p.¹⁹

Perniffen mv.

Den forventede form af et indlånt *pénible* foreligger faktisk også, nemlig i glosen *pe(r)'neffen*, som er tæt afhjemlet i betydningen “pertentlig mv.” i Sønderjylland samt i Sydvestjylland op til den nordlige ende af Ringkøbing fjord, jfr. kort 6. I det sydvestjyske har den trykstærke forstavelse ofte formen *pi-*.

Der er kun optegnet få ændringer af ordets form. *Per'nøffen* og *fi'neffen* langt nord for udbredelsesområdet må vel være eksempler på individuel sprogbrug. Lettere afsporinger i randen af udbredelsesområdet er *per'niflet* og *pe'nevven* fra det nordøstlige Sønderjylland; kraftigere afsporing ses alene i det sydvestjyske *pe'nemmen*. Det er i øvrigt muligt, at hovedformen *pe(r)'neffen* har holdt sig relativ stabil på grund af udtryksligheden med glosen *effen* (= god, pålidelig), sådan som det antydes i den ældste *pe(r)'neffen*-optegnelse fra 1880erne.²⁰

Hvad angår betydningen, udviser *pe(r)'neffen* samme spredning som de tidligere nævnte indlån: “proper og pillen”, “fint opstadset”, “vanskelig at tilfredsstille”, “lidt for langsom” – for at citere i flæng. Betydningsmæssige afsporinger forekommer kun i et enkelt “finger-snild” og i en enkelt lokalhistorikers gentagne brug af *pe(r)'neffen* i betydningen “kræsen”.²¹

Som ved andre former, vi har behandlet her i artiklen, antager *pe(r)'neffen* let en bibetydning af overdrivelse. Men i de grænseområder, hvor der ved siden af *pe(r)'neffen* er optegnet *pe(r)'nippen*, *per-/pa'tentle* el. *pe(r)'nentle*, bevarer det førstnævnte ord i reglen en ret “neutral” betydning, medens momentet af overdrivelse knyttes til de tre sidstnævnte ord.²²

I mangel af direkte belæg for, hvornår *pe(r)'neffen* er indlånt i jysk, fristes man til at se glosens “neutrale” betydning som et tegn på ælde; netop dens (efterhånden?) afdæmpede betydning kan have været medvirkende årsag til et senere indlån af de mere “spiddende” gloser *pe(r)'nentle*, *pe(r)'nippen*, *per-/pa'tentle*. Også den kendsgerning, at *pe(r)'neffen* har et sammenhængende udbredelsesområde nær op til en af de typiske grænser for tyske indlån, og (som ovenfor nævnt) udviser “klassisk” lydskifte *-b > -f*, taler for formens høje indlånsalder. Den franske glose *pénible* ser altså også ud til at være indlånt i flere omgange – første gang inden *pertinent* når os i den yngre form *pertentlig* mv.²³

Pimrinimsk mv.

De sidste optegnelser, vi skal beskæftige os med, er den lille snes på kort 7 (og de krydsmarkerede på kortene 2-3 og 5). Hovedformen, spredt repræsenteret over det meste af Hardsyssel, er *pim(me)ri'nimsk*. Den udviser den velkendte spredning i betydning fra “pillen, pertentlig” og “velklædt”, over “ømtålelig” til “stolt” (spec, om den måde, en person går på)

Længst mod vest i udbredelsesområdet er sideformen *peveri'nimsk* eneherkende – med ialt tre optegnelser. Resten af formerne er lydlig afsporinger; *petter'nimsk* kun i henseende til de tryksvage forstavelser, medens de fire *pepper*-former fra kort 2-3 og 5 samtidig i henseende til efterleddet må betragtes som blandformer – med henholdsvis *pe(r)'nentle*, *perke'nent(es)* og *pe(r)'nitten*.

Medens de franske ord *pertinent* og *pénible* ret let har kunnet udpeges som mønstre for dialektformerne på kort 1-6, så synes det umuligt at udpege en enkelt glose som mønster for *pim(me)ri'nimsk* mv. Trykfordelingen viser igen retning mod fransk, men her må vi stille os tilfreds med konstateringen af en rodstavelse *pim-*, i 1500- og 1600-tallet brugt ekspressivt i ord som *pimpesouée* og *pimbêche* (begge dele om et affekteret, skabagtigt kvindfolk). Herhen hører vist også den betydning af *pimpernelle* (= uvenlig, knibsk el. snerpet kvinde), som Holberg har anvendt et par gange (vist med tilknytning til navnet Nille).²⁴

På jysk finder man i én – nyere – optegnelse *pimpe'nellep* (en sirlig kvinde med ordenssans), og nok så afgørende en optegnelse fra Feilbergs dage af næsten samme personbetegnelse – og med ændring af de tryksvage stavelser netop til den form, vi for *pin(me)ri'nimsk*s vedkommende kender fra det vestlige Hardsyssel: *peveri'nell(-skid)*, brugt “om overmåde aparte, prikken person”.²⁵ Det synes ikke helt umuligt, at et fransk ord med førstestavelen *pim(p)-* har fundet vej ind i jysk, medførende el. herhjemme forsynet med senere stavelser, vi ikke umiddelbart kan give en forklaring på.

Det var det! – eller var det?

Fire-fem indlån efter hinanden, skønsmæssigt hen over tre hundrede år, allsammen til fornyet udtryk for den lidt tvetydige betydning, der ligger i *pertentlig* mv. Denne detalje af sproghistorien – resumeret i gro-

ve træk i figur 8 på s. 56 – vidner bestemt ikke om sløvhed og fantasi-løshed i den jyske bondebefolkning. Men måske nok indirekte om nogle massive fordomme. For det er næppe nogen tilfældighed, at disse betegnelser – med en latent latterliggørelse af det overdrevne – allesammen er lånt fra fransk med dette sprogs karakteristiske trykforde-ling.

Der kunne skrives en endnu længere artikel end den, der nu nærmer sig slutningen, om den jyske bondes megetsigende brug af fransk sprogstof. Den galliske veltalenhed, det uforståelige sprog, det hektiske temperament, de store falbelader er over en kam blevet fordømt som skaberi og ballade. Og de franske (eller øvrige romanske) låneords betydning afspejler med al tydelighed forholdet: *malheur* (= ulykke) bliver i jysk indlånt som *mo'lør* (= hurlumhej, larm); *emploi* (= arbejde, virksomhed) bliver til *am'pløj* (der i sønderjysk bl.a. kan betyde ballade); *baller* (= danse) bliver omplantet til jysk *bal'lier* (= råbe op, lave spektakel); og så fremdeles. Men den artikel må vente til en anden gang.

Noter:

(Der er i noterne benyttet flg. forkortelser på værker, som optræder gentagne gange:

Feilb. = H.F. Feilberg: *Ordbog over jyske almuesmål* (Kjbh. 1886-1914).

Mensing. = Otto Mensing: *Schleswig-Holsteinisches Wörterbuch I-V* (Neumünster 1927-35).

NRO. = *Norsk rigsmåls ordbok* (Oslo 1947-57).

ODS. = *Ordbog over det danske Sprog* (Kbh. 1919-54).

SAOB. = *Svenska Akademiens Ordbok* (Lund 1889 ff.).

VSO. = *Dansk Ordbog udgiven under Videnskabernes Selskabs Bestyrelse* (Kjbh. 1793-1907.)

- ¹ Jf. også Magda Nyberg: "Hvor går grænsen – for tyske låneords indtrængen i jysk" i *Ord & Sag* 5 (1985) s. 6 ff. Magda Nyberg er netop ved at være færdig med en større afhandling om indlånet af tyske substantiver i jysk.
- ² Jf. Fridlev Skrubbeltrang: *Det danske Landbosamfund 1500-1800* (1978), resuméet s. 429 ff.
- ³ Som det ses, er alle særtegn undgået i denne lydskrift – undtagen tegnet for hovedtryk (og en sjælden gang et længdetegn efter vokal). Lydskriften tjener blot til over for meddelerne at identificere jyske former og (på grundlag af rigsmålets stavenor-mer) give en vis ide om dialektudtalen. Da dette også er tilstrækkeligt for læserne her, vil samme grove lydskrift blive anvendt videre i artiklen.

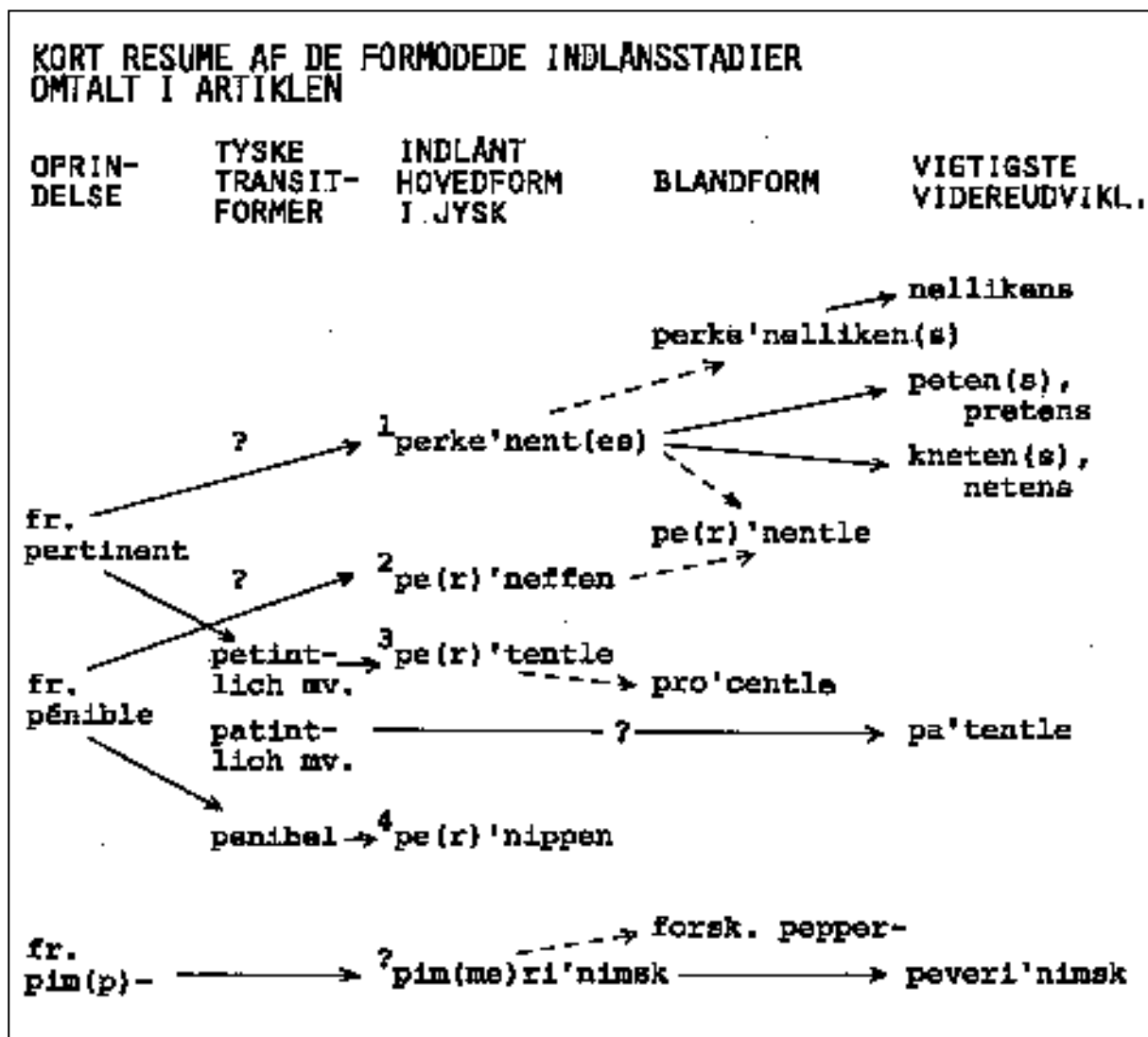
- ⁴ Jf. Mensing.III.972: *põte·ndlī* (= forsigtig); sa. I.329: *petint, petintlich* (angiveligt af låneordet *patent*) (= sirlig, snerpet, forsigtig); sa. III.1001: *petint, petintli, petinterig* (= snerpet, forsigtig).
- ⁵ Første sikre optræden i rigsmål: VSO.I.74: *pertentelig*; ordet siges også at forekomme i Moths samlinger fra ca.1700, men de rummer “landskabsord”. Tidligste svenske rigsmåleksempel er (iflg. SAOB.XX.736) fra 1838, tidligste norske (iflg. NRO.II.702) fra 1886. – 1656 karakteriserer Søren Terkelsen (i Dafnitses Natteklage s. 29) en bejler fra byen med disse ord (i nutidig stavemåde) : “med en snak og gang *pertentelig*, med en prunk og pral på liv og lænd”. – 1714 forestiller digteren Jørgen Sorterup sig, at han ved sit gæstebud lægger “*pertentelige*” stykker dyre- og hareryg på gæsternes tallerkener.
- ⁶ Jf. artiklen om Søren Terkelsen i *Dansk Biografisk Leksikon* XIV s. 401 ff. Om hans visers popularitet direkte kan have medvirket til udbredelse af ordet *pertentelig* eller blot afspejler dets begyndende udbredelse, er selvsagt umuligt at sige. — Vedr. *be'tüntelt*, se *Hamburgisches Wörterbuch* I s. 301 (= affekteret; som spiller fin; snerpet). Vedr. *pe(r)tintlich*, se note 4.
- ⁷ Vedr. den sjællandske form, se *Dialektstudier* II (1967) s. 22. *Pe'dentlig* kendes også (= overdreven omhyggelig) fra svensk dialekt (jf. SAOB.XX.736; dog siges *pertentli(g)* i Johan Rietz: *Svenskt Dialekt-Lexikon* (1867) s. 499 at være et nyt ord, begrænset til Skåne, Blekinge og Gotland). – *Per'dentelig* (kunstlet fin) angives som norsk dialekt i NRO.II.702.
- ⁸ *Pe'ninkle* bruges (med lidt uvis betydning) i Bertel Elmgaard: *I Marken* (1894) s. 133. – *Penfe'nuttele* er også litterært, for det bruges et par gange af forfatteren C. Sørensen Thomaskjær (fra Ry), f.eks. i *Jyden* I (1884) s. 82.
- ⁹ Et godt Vilbert Møller eksempel: “di war jo saa rejnfar (= renlige) aa pergenettes, te vi helst mot sætt wa Træsko uddenfor. – Aakjær-eksemplet findes i *Fra Jul til Sanct Hans* (1905) s. 104: “Se i Førstningen gik det nok saa pikkenet”, i Feilb.IV.318 oversat “rask fra hånden, om arbejdet”.
- ¹⁰ Jf. ODS.XIV.782, SAOB.XX.736, NRO.II.702.
- ¹¹ Om afledningsendelsen *-s* (vistnok oprindelig et genitivmærke), se Aage Hansen: *Bestemt og ubestemt Substantiv* (1927) s. 90 ff. – Som eksempler på kraftigt ændrede tryksvage stavelser i stil med *pertinents* kan nævnes: *pandeloque* (øresmykke) > sønderjysk *banke'lot*; *adjutant* > nordøstjysk *agge'dant*; matador > alm. jy. *make'dor* (= rig og indflydelsesrig person); *alteré* (= i sindsbevægelse) > sønderjy. *ante'reret*; *distance* > vestjy. *ge'stans*. Men der kan naturligvis også ske andre former for lydændring ved indlån, og trykstærke stavelser er ingenlunde beskyttet. – Når *pertinent* netop ændres til *perke'nent(es)*, kan det tænkes, at lydbilledet fra *pirken* (= vranten etc.) har gjort sig gældende; sml. forholdet mellem *prikken* og det nedenævnte ømålsord *prikke(l)'vert*.
- ¹² 1820-optegnelsen er fra Mors og skyldes C. Schade. – Mht. dialektgeografiske restområder (eller “sprogøer”), se f.eks. Johs. Brøndum-Nielsen: *Dialekter og Dialektforskning* (1951) s. 40f.

- 13 Om oprindelsen af *prikke(l)'vert*, se *Dialektstudier II* (1967) s. 75.
- 14 De to optegnere at *pikke'netens* er Arne Espegaard (i *Vendsysselsk Ordbog III* s. 122) samt Torsten Balle (i dennes upublicerede samlinger, jf. *Ord & Sag 5* (1985) s. 48)
- 15 Det ene tidlige eksempel på *knetens* er publiceret i ordlisten bag i H.C. Lyngby: *Færøiske Qvæder* (1822).
- 16 A. Grøn (jf. *Sprog og Kultur XXII* (1962) s. 83) sætter i sine optegnelser *knek(r)ens* og *knetrens* i forbindelse med verbet *knegre* (= ryste og nikke, bl.a. at bare vigtighed). Forklaringen synes dog mere brugbar på formen *fiste'neggen* ovf. – Under sidste fase af denne artikels udarbejdelse, er der dukket en Mors-optegnelse op med *pro-tens* (= proper, renlig); formen er formentlig en sammenblanding af *pretens* og *pro-per* el.lign.)
- 17 Om *per'nittens* afhjemling i rigsmålet, se ODS.XIV.703. – Ideen om, at *per'nitten* er sekundært i forhold til *per'nippen*, finder følgende udtryk hos optegneren Boie Boiesen fra Sønderjylland: “*Pernittengryn* er mulig kun en fordrejet udtale af: *pernip-pengryn*. En *pernittengryn* er jo nemlig *pernippen*.”
- 18 Om betydningen af *penibel* i nuv. tysk, se *Wörterbuch der deutschen Gegenwortsprache IV* s. 2761, hvor den fra dansk rigsmål kendte betydning kun anføres som dialektal i Tyskland. I lidt ældre tyske rigsmålsordbøger (f.eks. Jacob og Wilhelm Grimm: *Deutsches Wörterbuch* (1889-1971) savnes dog betydningen “nøjagtig, omhyggelig”, og kun den fra dansk kendte betydning anføres (som sjælden). Mon betydningen “nøjagtig etc.” er sivet ind i tysk rigsmål i dette århundrede fra dialekter? – To optegnelser fra Als med *pe'nibel* (omhyggelig etc.) skyldes formentlig kun brugen af erkendt tyske gloser fra perioden 1864-1918.
- 19 Jf. Josef Muller: *Rheinisches Wörterbuch*, hvor *pénible* er indlånt som *bānewal* (ganske vist i betydningen “fintfølede, følsom”). Men bemærk i øvrigt, at også højtysk *-b* modsvares af nedertysk og jysk *-v, -f*: istf. *eben* (= lige etc.) haves heroppe *even, effen* (jf. Feilberg.I.236 og Mensing.I.977).
- 20 Den pågældende optegnelse er fra Sønderjylland ved lærer Marcus Jensen Skov: “hun er så *pineffen* (af *pine* og *effen*?)”
- 21 Den nævnte lokalhistoriker er Salomon J. Frifeldt, som f.eks. i *Dem Vester fra* (1939) s. 29 skriver: “Smaakaarsfolk ... lærte at ta, hvad der faldt for, uden at være alt for *pinæffen*”.
- 22 Nogle få af Jysk Ordbogs meddelere sætter gloserne direkte op over for hinanden; f.eks. fra Tjæreborg sogn (i Sydvestjylland): “*penæffen* = omhyggelig i orden; *per-tæntle* = nærmest om overdreven p.”; eller fra Bylderup sogn (i Sønderjylland): “*patentle* = meget omhyggelig, grænsende til det pedantiske; *peneffen* = fin, net proper”. Ellers afslører forholdet sig kun statistisk: at de mange sydvest- og sønderjyske opgivelser med *pe(r)'tentle* el. *pe(r)'nentle* viser 10 tydeligt i forklaring el. eksempel, at pertentligheden kan opfattes overdreven; for *pe(r)'nippen* er det tilsvarende tal 5; for *pe(r)'niffen* kun 2.
- 23 Se artiklen nævnt i note 1. Den omtalte grænselinie er nordgrænsen for område 3 på kortet s. 12.

24 Vedr. de franske ord med *pim(p)*-, se *Grand Larousse de la langue française* (1971-78). Holberg-referancerne er fra ODS.XIV. 833.

25 Jf. Feilb.II.810, slutn. af artiklen *pertentlig*.

FIGUR 8